

Жм
Б-92

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

БУРОМЕНСЬКИЙ МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ

УДК 341.0

**ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
НА ПОЛІТИЧНІ
РЕЖИМИ ДЕРЖАВ**

Спеціальність 12.00.11 — міжнародне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків — 1998

128
Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права та державного права іноземних держав Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти України.

Науковий консультант — доктор юридичних наук, професор **Яновський Михайло Володимирович**

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Копейчиков Володимир Володимирович**, академік Академії правових наук України, професор Академії внутрішніх справ МВС України

доктор юридичних наук, професор **Євінтов Володимир Ісаакович**, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України

доктор юридичних наук, професор **Волова Лариса Іванівна**, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Ростовського державного університету

Провідна організація — кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка, Міністерство освіти України.

Захист відбудеться 30 квітня 1998 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).
Ізв. № 7458

Автореферат розіслано 12 березня 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Жигалкін П.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В міжнародному публічному праві протягом тривалого часу вважалося, що всі питання, які мають відношення до форми держави, знаходяться виключно в сфері внутрішнього правопорядку. Для такої оцінки були відповідні підстави, перш за все, бажання держав відокремити свої міжнародні відносини від внутрідержавних політичних процесів. Вважаючи суверенітет абсолютним і неподільним, держави надали собі можливість творити свавілля не лише на своїй території, а і у відносинах з іншими країнами, що врешті решт стало небезпечним для людства в цілому.

Перша та друга світові війни призвели до найважливішого висновку: безпека людства та його майбутнє залежать від тих політичних форм, які люди оберуть для життя в своїх державах. Але і цей висновок став зброєю у відносинах двох соціально-політичних систем, які панували в світі в XX столітті - капіталістичної та комуністичної.

Послаблення міжнародної напруги, що розпочалося в другій половині 80-х років нашого сторіччя, привело до усунення цього глобального протистояння. На перший план почали виходити проблеми, вирішення яких справді значиме для людства і потребує негайного розв'язання. Як ніколи гостро постало питання про повернення до міжнародного обігу багатьох понять та категорій в їх істинному неполітизованому значенні. Особливо це стосується питання про право народів на політичний і соціальний вибір.

Політично і юридично проблема вибору виникла у зв'язку з визвольними рухами XVIII - XIX століть, але лише після закріплення в Статуті ООН цього права, його почали широко використовувати, перш за все, під час масового визволення від колоніальної залежності в 50-60 роки. Ця практика і стала основою розуміння права вибору.

Сучасна постановка проблеми вибору в політиці і в праві викликана не національно-визвольними рухами чи соціальними революціями, як раніше, а докорінними змінами існування людської цивілізації внаслідок внутрішніх глобальних процесів, що відбуваються у світі, в тому числі - зростанням глобальних проблем. Потреба змін соціального і політичного обличчя світу на засадах забезпечення свободи вибору диктується природними потребами розвитку загальнолюдської цивілізації.

В умовах зростання взаємопов'язаності та взаємозалежності світу для міжнародного співтовариства виявляються далеко небайдужими внутрідержавні політичні процеси, які традиційно відносилися до виключно внутрішньої компетенції. Стає аксіомою міжнародної політики необхідність зміни звичайного погляду на внутрідержавні процеси, як на закриті для зовнішнього світу. Йде процес перетворення проблеми вибору із суто внутрішньої в таку, що має елементи міжнародно-правового регулювання. Зростає необхідність пошуку шляхів правового впливу на найважливіші внутрідержавні політичні процеси.

Міжнародні відносини останніх років свідчать про явне розширення інтересу держав до проблеми вибору в усіх її аспектах. Право вибору згадується в усіх підсумкових документах НБСЕ/ОБСЕ. Спеціальним рішенням держав-учасниць пункт про право вибору було внесено до Статуту ОАД. Прихильність до права вибору стає обов'язковим атрибутом міждержавних заяв, декларацій, комюніке, деяких договорів. До проблеми вибору неодноразово зверталися різні органи ООН, Рада Європи, СНД тощо. Причому підвищення інтересу держав до права вибору проявляється в певній тенденції створення досі нехарактерних для міжнародного права механізмів впливу на політичні режими держав.

Всі ці нові і досить важливі процеси в міжнародних відносинах і міжнародному праві потребують ретельного дослідження. Це має не лише загальнотеоретичне, але й практичне значення для України, у тому числі, для формування її міжнародно-правової позиції. Вивчення цих питань важливе і з точки зору усвідомлення внутрідержавних процесів, які проходять в тих країнах, де державотворення триває

Ступінь дослідженості теми дисертації. Визнання права народів визначати шляхи свого політичного розвитку почало з'являтися в міжнародно-правовій літературі з кінця XVIII століття. Але далі загальної констатації змісту цього права науковці, за рідким винятком (В.П. Даневський), довгий час не йшли (Н.Л. Клюбер, Ф.Ф. Мартенс, Ф. Ліст, Л.А. Камаровський, А.А. Треплін). Розподіл світу на початку XX століття на дві соціальні системи значною мірою призупинив розвиток досліджень з цього питання.

В радянській науці дослідження питань міжнародно-правового захисту прав людини, прав народів, зокрема самовизначення, було досить широким, але надто ідеологізованим. Основна маса міжнародних документів, що стосуються вибору, з'явилася в кінці 50-х — на початку

60-х років, у період визволення від колоніальної залежності, або пізніше, на хвилі цього руху, під впливом антиімперіалістичного тандему молодих держав і країн соціалізму. Причому зовнішня політика останніх спиралася на презумпцію “соціалістичного” розуміння свободи вибору. Саме у цей час загострилася боротьба протилежних політичних систем за зони впливу на основі масованої соціально-політичної експансії у молоді держави. Тому застосування в міжнародних документах формули “свобода вибору” довгий час мало скоріш характер політичного ритуалу, аніж життєздатного юридичного зобов’язання.

Зміна політичного обличчя світу, особливо починаючи з другої половини 80-х років і зростаюче усвідомлення державами спільної відповідальності за майбутнє людства і цивілізації вимагали глобальної переоцінки ставлення до проблеми політичного вибору і необхідності забезпечення його справжньої свободи. Стала формуватися міжнародна концепція свободи політичного вибору, яка ґрунтується на демократизації політичних режимів держав. Розгляд цих питань вже не є прерогативою виключно міжнародно-правової науки і знаходить досить глибоке відображення в дослідженнях з теорії права та конституційного права, зокрема у вітчизняній науці (М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал, М.В. Цвік).

Хоча говорити про чіткий міжнародний механізм забезпечення свободи вибору поки не доводиться, норми, що стосуються вибору, все-таки набувають певної цілісності, єдності з точки зору їх цілеспрямованості. Але, як у вітчизняних міжнародно-правових дослідженнях (І.І. Лукашук, І.В. Ніколайко), так і в зарубіжних (Е.Х. Аречага, С. Бастід, І.П. Бліщенко, М.М. Солнцева, Д.П. Мойніхен) вивчення цих питань має епізодичний характер, і виникало більшою мірою у зв’язку з дослідженням інших питань міжнародного права. До того ж, саме поняття свободи вибору є досить складним і тлумачитися в теорії міжнародного права неоднаково: від включення його до складу різних принципів (Р.Л. Бобров, Я. Броунлі, Б. Вевюра, Л.І. Волова, А.Н. Талалаєв, Г.І. Тункін, Н. А. Ушаков) до відокремлення в самостійний міжнародно-правовий принцип (І.П. Бліщенко, М.М. Солнцева). Досить різнобічна характеристика права на політичний вибір просліджується і в міжнародних документах. Наприклад, в Декларації принципів міжнародного права 1970 року правом вибору наділені одночасно і народи і держави, а саме це право віднесене до принципів суверенної рівності, невтручання і самовизначення.

Перетворення проблеми вибору із суто внутрішньої в таку, що має міжнародне значення, ставить чимало питань, які певною мірою залишаються поза увагою вітчизняних міжнародно-правових досліджень, а деколи і взагалі є новими для міжнародної практики. Це, наприклад, колізія принципу самовизначення з принципами невтручання, територіальної цілісності, суверенної рівності, міжнародно-правові механізми впливу на політичні режими держав, міжнародно-правові стандарти внутрідержавної демократії, проблема заборони моделей політичного розвитку, правові основи взаємодії та взаємопроникнення політичних режимів та міжнародно-правового контролю політичного розвитку держав.

Для сучасної західної міжнародно-правової науки також характерна відсутність комплексного дослідження права народу на політичний вибір. Наукові роботи, що мають відношення до цієї сфери, присвячені, загалом, вивченню таких традиційних питань, як право на самовизначення, міжнародні механізми захисту прав людини, міжнародні злочини тощо. Деякі дослідження спеціально присвячені вивченню міжнародно-правового впливу на держави з метою демократизації режимів (Е.А. Даєс), або зв'язку прав людини з міжнародним правопорядком (Н.Д. Ласвел, С. Майєрс, Мак-Дугал, Л. Ченг). Але, в цілому, це є наслідком іншого підходу до поняття прав людини в західній міжнародно-правовій думці, а не спроба вивчити таке міжнародне право, яке в сучасному взаємопов'язаному світі все більше виконує, так би мовити, цивілізаційну функцію. В українській науці міжнародного права окремим питанням цієї проблеми приділяли увагу В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, Л.Г. Заблоцька, І.В. Ніколайко В.С. Семенов. Але дослідження можливостей впливу міжнародного права на політичні режими як головного питання в сучасному розумінні свободи вибору до цього часу не проводилося.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникають між державами у зв'язку з необхідністю забезпечення міжнародних-правових гарантій свободи їх внутрішнього політичного розвитку.

Предмет дослідження. Дисертація присвячена, у першу чергу, дослідженню взаємодії міжнародного права і політичних режимів держав. Визначено місце політичних режимів в системі міжнародного права, розглянуті принципів механізми впливу міжнародного права на політичні режими держав. Незважаючи на те, що головна увага в дисертації надано теоретичним проблемам впливу міжнародного права на політичні режими

держав, багато уваги надається також практичним питанням функціонування політичних режимів у міжнародному співтоваристві.

Мета дисертаційного дослідження. Зважаючи на актуальність проблеми і відсутність комплексного наукового дослідження впливу міжнародного права на політичні режими держав, автор поставив за головну мету вивчення особливостей виникнення цього явища, його сучасний стан та тенденції розвитку.

Відповідно до цієї мети дисертаційного дослідження в роботі поставлені такі **задачі**:

- вивчення міжнародно-правових форм взаємодії політичних режимів;
- вивчення особливостей впливу міжнародного права на політичні режими держав;
- аналіз норм міжнародного права і національного законодавства, щодо співвідношення міжнародних-правових гарантій полісистемності політичного розвитку держав;
- дослідження міжнародно-правових заборон моделей політичного розвитку держав;
- розгляд існуючих видів міжнародного контролю політичного розвитку держав;
- вироблення рекомендацій щодо врахування в міжнародному праві сучасних тенденцій в розвитку людства.

Логіка дослідження проблем дисертації полягає в сходженні від аналізу конкретних механізмів впливу міжнародного права на політичні режими держав до висновків узагальнюючого абстрактного характеру. Розгляд же питань міжнародно-правового регулювання особливостей зовнішнього впливу на політичні режими держав здійснюється на основі сформованих положень, що носять загальний характер по відношенню до політичних режимів окремих держав.

Методологічна основа дослідження. В основу методології дослідження дисертантом покладено діалектичний метод пізнання правових, політичних, культурних, соціально-економічних процесів і явищ. Це дозволяє бачити процеси і явища в розвитку в їх взаємному зв'язку, аналізувати ефективність правових норм і особливості міжнародних і національних інституцій, що діють в сфері, яка є предметом цього дослідження. Автором також використані окремі наукові методи пізнання: історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний.

Дисертант використовував широкий спектр наукових праць з права, історії, політології, соціології, філософії.

Положення дисертаційного дослідження базуються на аналізі доктрини міжнародного публічного права, міжнародно-правових норм і норм законодавства окремих держав.

При підготовці дисертаційного дослідження автор спирався також на результати, отримані ним у ході дискусій між науковцями під час участі в міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах.

Інформаційною та емпіричною основою дисертації стали міжнародно-правові договори, резолюції міжнародних організацій та законодавчі акти окремих держав, публікації періодичних видань, довідкова література, статистичні матеріали.

Наукова новизна роботи визначається перш за все тим, що дисертація є першим в українській правовій літературі монографічним дослідженням теоретичних проблем впливу міжнародного права на політичні режими держав. Крім того, наукова новизна визначається сучасною постановкою проблеми, дослідженням нових ідей та тенденцій розвитку правових механізмів, що розглядаються у роботі.

У дисертації обґрунтовується ряд нових концептуальних в науковому плані та важливих для практики понять, положень і висновків, **отриманих особисто здобувачем:**

- вперше у вітчизняній науці міжнародного права зроблено спробу цілісного і комплексного дослідження впливу міжнародного права на політичні режими держав;

- доведено, що полісистемність і різноманітність людської цивілізації, що знаходять прояв у різноманітності політичної організації суспільств, є необхідною умовою збереження її самої і, таким чином, збереження здатності до прояву різноманітності потребує спеціальних гарантій міжнародно-правового захисту;

- по-новому розглянуто вплив самовизначення на сучасні світові процеси, оскільки сучасна постановка проблеми самовизначення в міжнародному праві викликана не національно-визвольними рухами чи соціальними революціями, а докорінними змінами умов існування людської цивілізації;

- по-новому розглянуто значення міжнародно-правового принципу самовизначення, як передумови збереження та розширення різноманіття політичного розвитку держав і зроблено висновок, що процес самовизначення в світі не завершено;

- вперше у вітчизняній науці міжнародного права зроблено висновок про те, що політичні режими, як унікальне явище політичної і правової культури є об'єктом постійно зростаючого впливу з боку міжнародного публічного права і набули якості міжнародно-правової цінності;

- запропоновані підстави та обґрунтована необхідність спеціального міжнародно-правового захисту політичних режимів на основі міжнародного-правового принципу свободи політичного вибору;

- по-новому розглянуті особливості виникнення і сучасний стан свободи політичного вибору, як універсального і постійно діючого принципу міжнародного права;

- вперше у вітчизняній науці міжнародного права демократизація розглядається як загальноцивілізаційне явище, що впливає на політичні режими держав за допомогою міжнародного права, яке виконує відносно політичних режимів, свого роду, цивілізаційну функцію;

- по-новому проведено дослідження взаємодії та взаємопроникнення політичних режимів держав і зроблено висновок про необхідність корекції міжнародного-правового принципу невтручання у внутрішні справи держав з огляду на підвищення взаємної залежності і взаємного зв'язку держав у сучасному світі;

- отримало подальший розвиток дослідження міжнародно-правових стандартів демократичності політичних режимів і в результаті сформульовані міжнародно-правові заборони окремих моделей політичного розвитку держав;

- запропоновані узагальнені ознаки тоталітарних політичних режимів, що мали б бути використаними для прийняття міжнародно-правового акту про заборону тоталітаризму з метою його кваліфікації як антилюдської моделі соціально-політичного розвитку держави;

- отримало подальший розвиток дослідження організаційно-правового механізму міжнародного контролю за політичним розвитком держав, у тому числі, дослідження правового статусу міжнародних та іноземних спостерігачів на виборах, а також внесені пропозиції щодо встановлення їх міжнародно-правового статусу;

- розроблено конкретні пропозиції, щодо необхідності врахування органами зовнішніх зносин сучасних тенденцій щодо впливу міжнародного права на політичні режими держав.

В результаті дисертаційного дослідження **на захист виносяться** такі підсумкові положення та висновки:

- політичні режими держав є об'єктом постійно зростаючого впливу з боку міжнародного публічного права і набули якість міжнародно-правової цінності;

- в сучасному міжнародному праві продовжується процес формування концепції свободи політичного вибору народів, в рамках якої відбувається становлення міжнародного-правового принципу свободи вибору політичного розвитку;

- сучасна концепція свободи вибору заперечує юридичне визнання за конкретними політичними режимами пріоритетів у їхньому розвитку, проте сама свобода вибору можлива лише у суспільствах, які самі ґрунтуються на свободі їх внутрішнього політичного життя;

- сучасне міжнародне право є найважливішим інструментом демократизації політичних режимів на підставі міжнародно-правових стандартів внутрідержавної політичної демократії, що є гарантією збереження полісистемності і різноманітності розвитку цивілізації;

- існує необхідність розробки та прийняття міжнародно-правового акту, з визначенням ознак тоталітаризму з метою його кваліфікації як антилюдської моделі соціально-політичного розвитку;

- в сучасному міжнародному праві створюються організаційно-правові механізми контролю за політичним розвитком держав, де центральну роль відіграють впливові універсальні та регіональні міжнародні (міжурядові та неурядові) організації.

Теоретичне і практичне значення дисертації. Це дисертаційне дослідження є першою у вітчизняній науці міжнародного права спробою комплексного дослідження впливу міжнародного права на політичні режими держав. Теоретичне і практичне значення даної роботи й одержаних висновків полягає в тому, що вони дають цілісну картину явища, що досліджується на всіх етапах його розвитку і всієї складності взаємодіючих чинників та компонентів.

Дослідження спрямоване на виявлення різних міжнародно-правових аспектів зовнішнього впливу на політичні режими держав з тим, щоб на основі його теоретичного аналізу прогнозувати і здійснювати в інтересах України і міжнародного співтовариства в цілому практичні кроки в тій сфері міжнародних відносин, яка зачіпає внутрідержавні політичні процеси.

Дисертант висуває конкретні пропозиції щодо врахування нових тенденцій в розвитку міжнародного права, коли держава перестаючи

бути єдиним центром міжнародної політики, не тільки повинна завжди віддавати перевагу загальнолюдським проблемам, а й мусить підпорядковувати свою політику завданням їх розв'язання.

Дисертаційне дослідження розраховане, насамперед, на юристів-міжнародників, політологів, практичних працівників державних структур, зокрема підрозділів Верховної Ради України, МЗС України, Адміністрації Президента України.

Положення і висновки дисертації можуть бути використані в навчальному процесі з курсів “Міжнародне право”, “Права людини”, “Міжнародні відносини”.

Апробація і реалізація результатів дослідження. Дисертація виконана і обговорена на кафедрі міжнародного права і державного права іноземних держав Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Результати дослідження відображені, насамперед, у монографії “Політичні режими держав в міжнародному праві (Вплив міжнародного права на політичні режими держав)” та в інших наукових публікаціях дисертанта, у виступах автора на науково-практичних конференціях і семінарах, у тому числі - міжнародних. Положення цього дослідження знайшли відображення у підготовлених за участі дисертанта в Міністерстві юстиції України Концепції державної політики захисту прав людини, в експертному висновку для Ради Європи про відповідність українського законодавства Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, у підручнику “Права людини” у проекті Закону України “Про громадські організації в Україні”, що внесений на розгляд Верховної Ради України.

Результати дослідження використовувалися автором при читанні лекційних курсів “Міжнародне право”, “Міжнародне гуманітарне право” в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, а також у ході навчальних семінарів для молодих викладачів юридичних навчальних закладів України і Росії.

Основні положення дисертації знайшли відображення в індивідуальній монографії, двох учбових посібниках, брошурі і 15 статтях, тезах, публікаціях, загальний об'єм яких складає понад 30 друкованих аркушів

Структура дисертації. Відповідно до цілей, предмета та логіки дослідження дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Обсяг дисертації 371 сторінка. Кількість використаних літературних джерел становить 541.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” наводяться чинники обумовлюючи актуальність теми дослідження, його необхідність і наукову новизну. Розкривається також ступень наукового опрацювання проблеми, мета, основні завдання і напрями дослідження.

Розділ перший “Політичні режими в міжнародному співтоваристві” присвячений дослідженню набуття політичними режимами міжнародно-правового значення.

У пункті 1 **“Політична різноманітність - закономірність розвитку суспільства”** розглянуто феномен різноманітності в політичному розвитку суспільств. Людство підіймається від інтуїтивного до усвідомленого розуміння необхідності збереження різноманітності, багатоваріантності в розвитку народів і держав. Аналіз досліджень з цього приводу (Е.Я. Баскін, Н. Бердяєв, І. Берлін, В.І. Вернадський, Л. Гумільов, П. Левек, А.Д. Тойнбі, Ф. Фукуяма та ін.) дає можливість зробити висновок, що як явище політичної і правової культури політичні режими є унікальними, а культурна самобутність народів, є не тільки передумовою різноманітності світу, а стає також важливим фактором міжнародної політики.

Справа не тільки в культурних джерелах різноманітності. Світ не позбавлений прагнення до плюралізму ідеологій, на яких ґрунтуються уявлення про можливі шляхи розвитку. Оцінка еволюції розвитку людства і його перспектив все більше пов'язана з відмовою від формаційного підходу. В багатьох країнах має перевагу та точка зору, що різноманітність сучасного світу значно ширше, ніж це можна було б відобразити такими знайомими термінами як “лібералізм”, “соціал-демократизм”, “соціалізм”, “християнська демократія” та ін. До того ж, авторитетні світові дослідження свідчать, що соціально-політичні зміни в державах, з якими пов'язане існування політичних режимів, є природною потребою людської цивілізації (Е.Я. Баталов, А.А. Богданов, П. Капоторті, К. Поппер, І. Пригожин, І. Стенгерс, Ф.А. Хайек). Шукати “абсолютні” закономірності тут неможливо. В світі діють зовсім інші механізми, перш за все - так званий “метод підбору”.

Логіка багатоваріантності світу є виявленням внутрішнього закону самозбереження загальнолюдської цивілізації. Її міцність підвищується саме завдяки розширенню різноманітності. Перед міжнародним співтовариством постає завдання забезпечити найбільш сприятливі умови

для багатоваріантності в розвитку цивілізацій, які завжди мають для цього власні передумови. Але, розуміння соціальної цінності різноманітності в розвитку людства - явище відносно нове. Тільки на рубежі XIX-XX сторіч самобутність у політичному розвитку суспільств почали визнавати найбільш впливові світові держави. З XX сторіччям пов'язане і розуміння нежиттєздатності імперій як антиподу різноманітності у розвитку суспільств (В.М. Гессен, В.П. Даневський, Л.А. Камаровський, Н.О. Куплеваський та ін.). В міжнародному праві ці погляди відобразилися у визнанні права народів на самовизначення, яке на початку XX сторіччя все ж таки залишалося більш політичним, ніж правовим.

У сучасному вигляді проблема самовизначення виникла у другій половині нашого сторіччя і мала наслідком зростання кількості держав у світі майже в чотири рази. Але і зараз цей процес не припинився, оскільки правовий принцип самовизначення відображає складні етно-і соціально-національні явища у державах. Найважливіші з існуючих в світі соціально-політичних ситуацій пов'язані, по-перше, з незавершеністю створення нових держав, по-друге, з тим що продовжується відновлення старих держав, які відчували раніше на собі вплив центрів політичного суперництва.

Слід однак, зауважити, що розквіт різноманітності в світі не пов'язаний з розколом світового співтовариства так само, як не можна абсолютизувати інтеграційні процеси в світі: мініатюризація держав і ріст їх кількості не знаходиться в протиріччі з ідеєю інтеграції, оскільки в основі першого і другого знаходяться різні пріоритети і різні рушійні сили.

У пункті 2 **“Політичні режими як міжнародно-правова цінність”** розкрите питання міжнародно-правового захисту політичного режиму.

Проблеми збереження політичної різноманітності світу, з одного боку, і його політичної перебудови - з іншого боку, ставить людство перед необхідністю пошуків міжнародно-правових засобів забезпечення саме таких пріоритетів розвитку суспільства. Це питання вперше постало перед людством і люди знаходяться лише на підступах до його вирішення і тому про достатній рівень захисту поки говорити важко.

Проведене дослідження доводить, що найбільш ефективним є підхід з позицій збереження загальнолюдських цінностей. Саме поняття цінностей досить нове (Ф. Ніцше, Ю. Вейдегамер, М. Хайдегер та ін.) В останні роки з'являється тенденція до його закріплення в праві. В дослідженнях щодо змісту “загальнолюдських цінностей” (Л.А. Алексидзе, Ю.Р. Боярс, В.А. Василенко, В.С. Верещетин, Ю. Генів,

Б.М.Клименко, Ю.Кукулка, Р.А.Мюллерсон) пропонується вважати ними і міжнародну безпеку, і імперативні норми, і невтручання у внутрішні справи держав, і навіть все міжнародне право. Але всі ці цінності не є кінцевими, тобто вони тяжіють до значно більших узагальнень. Це важливо не тільки з філософської точки зору а й з точки зору права. Саме міжнародне право як свого роду “метаправо” встановлює “найбільш високі цінності”, і саме завдяки міжнародному праву їхня захищеність набуває характеру явно вираженого універсального імперативу.

Основоположними загальнолюдськими цінностями слід вважати навколишнє середовище, людину, а також плоди розумної діяльності людей - культури, цивілізації, тобто духовний досвід людства. З цієї точки зору як цінність слід розглядати і елементи виникаючої загальнолюдської метацивілізації і окремі людські цивілізації. Але центром все таки залишаються останні, оскільки людство існує як ціле, лише остільки наскільки зберігається його полісигментність. Саме завдяки цьому світ повен різних ціннісних систем, кожна з котрих потребує не тільки внутрішньої захищеності, а і створення умов для захисту зовні.

Політичні режими держави це унікальне явище політичної і правової культури, невід’ємна частина людської цивілізації. Їх цінність у міжнародному праві пов’язана з необхідністю збереження народів, їх самобутності, у тому числі самобутності політичної культури. Визнання міжнародним правом свободи народів на політичний вибір є у той же час визнання права народів узгоджувати міжнародні стандарти розвитку зі своїми власними уявленнями, які ґрунтуються на власній політичній і правовій культурі, на власних поглядах щодо організації суспільства за умови поваги до прав і свобод людини.

Міжнародне право без сумніву все більше виявляється втягнутим у захист цивілізацій і культур. У самому міжнародному праві, як частині загальнолюдської метакультури все більше відображається розуміння мозаїчності цивілізацій і як наслідок - необхідність правового захисту усіх форм їх прояву. Політичні режими держав як міжнародно-правову цінність можна характеризувати з двох точок зору: по-перше, з точки зору *визнання їх цінністю*, по-друге, з точки зору *їх функцій* у світі, який визнає цінності цивілізації.

Кажучи про визнання політичних режимів цінністю у міжнародному праві слід зауважити, що міжнародне право не було до них зовсім байдужим у минулому (Ф. Ліст, Ф. Мартенс та ін.). Цінність

політичних режимів у праві закріплюється перш за все через визнання їх юридичної рівності. При цьому юридична рівність політичних режимів не може бути пов'язаною а ні з існуючими формами власності, чи з розповсюдженістю тих чи інших режимів у світі або, з пануючими у суспільствах ідеологіями. Тому, юридичне визнання полісистемності світу має бути побудоване на відсутності між політичними режимами конфронтації виживання. Взаємодія політичних режимів повинна ґрунтуватися на пріоритетах їх життєздатності і не супроводжуватися загрозою неминучого знищення якогось з них. Рівність політичних режимів означає також право на виникнення нових режимів та їх юридичну рівність з вже існуючими, та як наслідок, неприпустимість юридично визначати можливу перспективу політичного розвитку. Рівність політичних режимів не сумісна з поняттям прогресивності і, таким чином, є самодостатньою цінністю, а не умовою змагання на міцність.

Наявність юридичної рівності політичних режимів дає можливість народам вільно обирати шляхи свого політичного розвитку. А самі ці режими уявляють собою види можливої соціально-політичної різноманітності.

З точки зору функцій політичних режимів у світі вони є, перш за все, джерелом різноманітності. Тому міжнародне співтовариство зацікавлено у існуванні в державах таких режимів, які б не протидіяли формуванню такої різноманітності. Це пов'язане як з можливістю вільного політичного розвитку суспільства так і з наявністю конституційного ладу, який би не заважав виникненню нових суб'єктів самовизначення.

Закріплюючи норму про самовизначення у Статуті ООН, Пактах про права людини 1966 р., міжнародне право проголошує такий стандарт політичного режиму, який був би здатним до м'якого вирішення колізій, що виникають. Проте у внутрішньому законодавстві держав це питання, як правило не вирішено, а державна територія проголошується неподільною.

Розгляд цих питань призводить до висновку, що такі колізії пов'язані, по-перше, з колізіями у міжнародному праві принципів самовизначення, територіальної цілісності та непорушності кордонів, по-друге, з проблемами тлумачення самого принципу самовизначення. Вирішення вказаних колізій має бути пов'язане з таким розумінням цих принципів.

Зміст принципу територіальної цінності в міжнародному праві

полягає в обов'язку кожної держави "утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави або країни". З цього розуміло, що принцип територіальної цілісності містить обов'язки для держав, а не для народів, що самовизначаються. Тому послатися на міжнародно-правовий принцип територіальної цілісності в разі загрози самовизначення було б невірним.

Що ж до самого принципу самовизначення, то відносно інших принципів міжнародного права його слід розглядати як такий, що має зобов'язуючий характер. Це має відбуватися внаслідок особистостей сфери регулювання цього принципу. Світовий досвід доводить, що логіка самовизначення невблаганна. Зупинити народ на цьому шляху майже неможливо. Тому абсолютизація принципу територіальної цілісності (Г. Константинов, Б.М. Клименко, В.І. Менжинський, Є.А. Пушмін, А.А. Порк, Г. Расел та ін.) небезпечна, не менше, ніж абсолютизація принципу самовизначення. Але при їх порівнянні слід брати до уваги перш за все особливості самовизначення. До того ж, п. 2 ст. 4 Статуту ООН зовсім не гарантує державі територіальну цілісність в разі територіальних змін згідно з принципом самовизначення. Такий підхід відомий міжнародному праву починаючи з практики плебісцитів на грані самовизначення під час встановлення кордонів за Версальським договором після першої світової війни, а пізніше - у Атлантичній Хартії під час другої світової війни, де була проголошена неможливість будь-яких територіальних домагань, які не знаходяться у згоді з вільно висловленим бажанням зацікавлених народів. Тому самовизначенням слід вважати не легалізацією відповідних поглядів держав, а активність самого суб'єкта самовизначення, який ініціює зміну *status quo*. З цієї точки зору спроба суттєво обмежити право на самовизначення в деяких міжнародних актах або у доктрині неприпустима і є порушенням принципу рівноправ'я народів, який ґрунтується на ст. 1, 2 Статуту ООН.

Таким чином, не перешкоджаючи появі нових держав, міжнародне право забезпечує можливість формування і збереження цінностей різноманіття політичних режимів. При цьому найбільш важливим є те, що саме в режимах знаходять свій прояв політичні культури народів. З цієї точки зору дуже важливим є визначення в міжнародному праві норм, спрямованих на примирення культур і заборону ксенофобії.

Нарешті, цінність політичних режимів у сучасному світі пов'язана

з тим, що саме з ними міжнародне право пов'язує гарантії стабільності міжнародного співтовариства. Причому все більше уваги приділяється тим внутрішнім політико-правовим процесам у державах, включаючи організацію їх політичних режимів, які б найліпшим чином забезпечили збереження міжнародної безпеки та стабільності. Цей підхід є принципово новим у міжнародному праві.

Розділ другий “Сучасне міжнародне право про свободу соціально-політичного вибору” присвячено дослідженню принципу свободи соціально-політичного вибору.

У пункті 1 **“Свобода соціально-політичного вибору і його місце у сучасному міжнародному праві”** відмічено, що у більшості існуючих міжнародних документів право вибору проголошене як вільне, повне та суверенне. Свобода вибору проголошена у всіх, починаючи з 1975 року заключних документах НБСЕ/ОБСЕ, спеціальним рішенням держав - членів, відповідне положення внесене до Статуту Організації Американських Держав, прихильність свободі вибору є обов'язковим атрибутом багатьох міждержавних договорів. До неї неодноразово звертаються органи ООН. Ця термінологія не залишає сумнівів у тому, що акцент зроблено на праві народу самостійно вирішувати власну долю без втручання ззовні. Але жоден з міжнародних документів не розкриває змісту поняття “свободи” у праві вибору, яке безумовно, є ключовим.

Розуміння свободи відносно права соціально-політичного вибору ґрунтується на двох основоположних тенденціях. По-перше, розвиток ідеї свободи є наслідком загального розширення рамок свободи в сучасному суспільстві. По-друге, свобода вибору не може бути відокремлена від загальної тенденції до закріплення у міжнародному праві все більш широкого кола прав і свобод людини, а потім і народів.

Абсолютизація в праві і політиці свободи політичного вибору створює чимало труднощів у з'ясуванні юридичного змісту свободи вибору. Свобода - це дійсно вища, універсальна цінність, яка притаманна і людині і народу. Свободу обирати шляхи свого розвитку для народу не можна замінити ніякими сурогатами. Підтверджуючи відсутність єдиного загальнолюдського прогресу, світ розквітає різноманіттям соціальних і політичних теорій, за допомогою яких народи прагнуть будувати своє майбутнє. При цьому важко не помітити, що більшість учасників міжнародних відносин не виходять у своєму політичному виборі за визначенні межі поведінки. А міжнародні санкції проти ЮАР, Південної Родезії, Іраку, засудження

політики Куби, КНДР, колишніх держав соціалістичного табору свідчить про те, що більшість країн світу сприймають далеко не всякий політичний вибір, хоча і проголошують його вільним.

Справа в тому, що відсутність обмежень це “свавілля всемогутності, а не свобода” (Г.В.Флоровський). Але ці обмеження мають знаходитися не в нормах права, які були б спрямовані на обмеження саме свободи волевиявлення під час вибору. Межі суверенного розсуду народів не існує. Якщо міжнародному співтовариству все ж таки треба мати сприйнятливі механізми міжнародно-правової корекції соціально-політичного розвитку, то вони повинні лише акцентувати увагу народів на тому, що зроблений вибір, порушує права людини. Тобто межі власної свободи визначає сам суб'єкт вибору, а не право. Право - це лише зовнішня гарантія збереження свободи, зовнішня умова її існування. Тільки в такому розумінні можливе існування дійсної свободи народів здійснювати вибір свого політичного розвитку.

Що ж до можливих помилок то користування свободою є показником зрілості суспільства. Свобода - це подолання власної сваволі, це прагнення “діяти внаслідок розуміння” (К. Ясперс). Саме тому цілі ООН можуть бути досягнутими лише за умов користування народами свободою), тобто досягнутими свідомо. Зі сказаного не витікає, що народи не роблять помилок. Народ може використати власну свободу як собі на користь, так і ні. Таких чи інших прикладів в історії чимало, оскільки свобода “органічно пов'язана з безкінечністю перспектив” (С. Левицький). Міжнародне співтовариство ретельно наглядає, наскільки процедура вибору була дійсно вільною, у разі необхідності - здійснює необхідну допомогу (Кампучія, Намібія), а потім з'ясовує наскільки вибір, що відбувся, відповідає критерієм вільного суспільства і в яких межах можливо співпрацювати з державою, де було зроблено цей вибір. Тому користування свободою політичного вибору - це ще і тягар відповідальності народу не тільки перед самим собою, а і перед людством. І, все ж таки, головною гарантією свободи політичного вибору залишається презумпція кожного народу здійснювати це право. З цієї точки зору міжнародне співтовариство повинно зробити крок далі простої констатації права на помилку і подбати про умови для збереження в державі “здатності до свободи”.

Тому міжнародному праву відоме поняття політичних режимів, які за своєю суттю несумісні зі свободою. Але захищаючи свободу

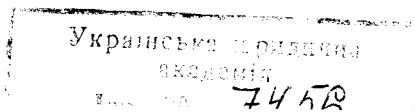
вибору міжнародне право не може бути одночасно інструментом її пригнічення або подавлення. Подолання помилок лежить не у площині обмеження волі, а в площині усвідомлення народом своєї історії і свого майбутнього. Таким чином, розвиток свободи політичного вибору відбувається саме в напрямку розширення гарантій свободи реалізації суб'єктом його права вибору.

Свобода політичного вибору в сучасному розумінні це, перше, суб'єктивне право вільно здійснювати вибір доти, доки цей суб'єкт існує, а по-друге, це свобода обирати шляхи свого політичного розвитку. Право здійснювати вибір нічим не обмежене і найбільш авторитетно закріплено у преамбулі та ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Все більш уваги міжнародного співтовариства приділяється іншій стороні вибору — його результату. Народу має бути гарантована можливість здійснювати вибір необмежену кількість разів. Тобто має значення, чи надає обраний політичний режим можливості народу здійснювати вибір як процес. Саме тут виникає найскладніший момент колізії суб'єктивного права народу зробити вибір і уявленнями міжнародного співтовариства щодо можливих його результатів.

В міжнародному праві має бути акумульованим деякий середній загальнокультурний еталон загальносвітового розвитку. Різні держави безумовно будуть знаходитися на різних рівнях політичного розвитку. Але держави залишаються об'єднаними загальнолюдськими глобальними проблемами, тобто міжнародне співтовариство уособлює в собі в даному випадку саме ту універсальність цивілізації, в яку, говорячи словами М. Бердяєва, переходить індивідуальність культур, вони “перестають бути індивідуально-замкнутими”. В цих умовах виникає проблема гармонізації загальнолюдських і національних інтересів, де саме міжнародне право виконує роль необхідної зв'язуючої ланки. Саме взаємопов'язаність і взаємозалежність сучасного світу, його єдність впливають на категорію свободи політичного вибору з точки зору розуміння можливих меж результату вибору. З цієї точки зору свободу політичного вибору не можна розглядати відокремлено від рівня відкритості суспільства.

Таким чином, концепція свободи вибору в сучасному міжнародному праві полягає у свободі вибору альтернатив відкритого розвитку. Концепція свободи вибору пов'язана також з проблемою взаємодії та взаємопроникнення політичних режимів, де міжнародне

право має бути гарантією багатоманітності вибору при об'єктивній неминучості збереження силового впливу індустріальних держав. Однією з перших спроб вирішення цієї проблеми є створення єдиного правового простору в Європі. Концепція свободи вибору несумісна з такими проявами у політичному житті держав, що перешкоджають виникненню полісистемності та багатоманітності (геноцид, апартеїд, расова дискримінація тощо). Концепція свободи вибору також несумісна з так званим соціальним детермінізмом: народ діє виключно відповідно до своїх інтересів і цілей, спираючись на свої можливості, а не на вимоги об'єктивної необхідності.

В пункті 2 **“Свобода вибору, як принцип сучасного міжнародного права”** мова йде про становлення цього принципу та про його зміст. Становлення принципу свободи вибору пов'язане з розвитком багатьох інших принципів та інститутів міжнародного права, таких як принцип невтручання, принцип самовизначення, інститут міжнародно-правового визнання, що відбувалося з XVIII ст. Однак, стверджувати наявність у ті часи міжнародно-правової норми про свободу політичного вибору було б передчасно. Хоча у доктрині вже з першої половини XIX століття почала з'являтися впевненість у правомірності будь-якого вибору (І.Л. Ключер), а наприкінці XIX століття такі погляди серед вчених-міжнародників були досить розповсюдженими (Л.А. Камаровський, Ф.Ф. Мартенс, А.А. Треплін та інші).

Наприкінці першої світової війни ідея свободи політичного вибору з'явилася у офіційних міжнародних документах, та у міжнародних договорах (наприклад, Брест-Литовська мирна угода від 3 березня 1918 року з вимогою до Росії у статтях II, VI визнати Центральну Раду і не вести пропаганди та агітації проти Фінляндії та УНР). І, все ж таки, про відсутність принципу самовизначення у позитивному міжнародному праві Комітет юристів Ліги Націй офіційно сповістив у 1920 році. Для такого висновку були скоріше політичні, ніж правові підстави: наукові дослідження доводять, що не тільки відразу після жовтня 1917 року, а і пізніше соціалістичні країни використовували самовизначення для послаблення демократичних держав (М.В. Буроменський, Д.П. Мойніхен). З цим не могли погодитися країни, які знаходилися у конфронтації з радянською Росією. Це означало, що становлення правової норми про свободу вибору у той час штучно стримувалося.

Питання про самовизначення, а поряд з ним і про свободу

вибору знову виникло на етапі створення ООН. Хоча Статут ООН прямо не закріплює принцип свободи політичного вибору, але, безумовно, розвиває і поглиблює ті норми і принципи міжнародного права, завдяки яким свобода вибору має можливість існувати як правова норма. В цьому контексті у Статуті ООН відображені дві досить важливі позиції. По-перше, відносно вже існуючих держав. Визнаючи їх юридичну рівність і проголошуючи принцип невтручання у внутрішні справи, Статут ООН виключає існування будь-яких правових підстав для соціально-політичної дискримінації політичних режимів у міжнародному праві. По-друге, відносно несамоврядних територій. В статті 73 Статуту ООН міститься зобов'язання метрополій належним чином брати до уваги політичні прагнення народів цих територій і допомагати їм у розвитку їх свободних політичних інститутів. Інакше кажучи, право вибору в Статуті ООН розглядається як таке, що має відношення до всіх народів і держав.

У тому, що Статут ООН закріплює право народів вільно обирати шляхи свого розвитку, хоча б і у найбільш загальній формі, немає нічого незвичного. Статут не міг увібрати увесь масив правосвідомості своєї епохи (це, до речі, торкається і багатьох інших принципів, серед яких, наприклад, і самовизначення, і роззброєння). Це було зроблено в багатьох інших документах. У березні 1945 року до Статуту Ліги Арабських Держав була включена норма про свободу політичного вибору: "Кожна держава - член Ліги зобов'язана поважати політичний режим в інших державах і вважати його внутрішньою справою кожної держави" (стаття VIII). На Ялтинській конференції держав антигітлерівської коаліції 1945 року було поставлено за мету "... створити демократичні установи за власним вибором" народів у тому числі за допомогою проведення у державах вільних виборів. Таким чином, на час підписання Статуту ООН, як у загальному міжнародному праві, так і у регіональних міжнародно-правових угодах за участю тих держав, які закладали нормативно-правові підвалини післявоєнного міжнародно-правового порядку, були сформульовані нормативні приписи свободи політичного вибору. Подальший розвиток міжнародного права підтвердив саме цю тенденцію у розвитку міжнародних відносин.

Норма про свободу політичного вибору є однією з основоположних у міжнародному праві. У той же час, міжнародне співтовариство і міжнародно-правова доктрина, внаслідок різних причин не приділяли їй достатньої уваги, що і пояснює відсутність у

загальному міжнародному праві легального формулювання у концентрованому вигляді принципу свободи політичного вибору. Існування міжнародно-правового принципу свободи політичного вибору підтверджується як існуванням значного нормативного масиву, так і теоретичними дослідженнями. Але питання про юридичний зміст цього принципу викликає чимало труднощів.

На основі аналізу міжнародно-правових договорів та доктрини у дисертаційному дослідженні доводиться, що за своїм змістом принцип свободи політичного вибору включає право народів вільно, без втручання ззовні встановлювати свій внутрішній і зовнішній політичний статуси. Це пов'язано, перш за все, з правом обирати моделі свого політичного розвитку, включаючи право народів обирати і розвивати свої власні політичні системи, власні вільні політичні інститути, право вільно йти обраним шляхом соціального і політичного розвитку.

У дисертації розглянуто також місце принципу свободи політичного вибору в системі принципів міжнародного права. В теорії право політичного вибору вважають частиною принципу самовизначення (Е.Х. Аречага, Л.І. Волова, Р.Л. Бобров, А.А. Ковальов), навіть відносять до надзвичайно широкого принципу мирного співіснування (С.Бастід), або включають до принципу невтручання (А.Н. Талалаєв) чи до права на розвиток (І.В. Ніколайко). З іншого боку Я. Броунлі, Б. Вевюра вважають, що право вибору це і є принцип самовизначення. А І.П. Бліщенко та М.М. Сонлцева називають право вибору міжнародно-правовим принципом. Так само і у міжнародних документах право вибору тлумачиться по-різному. Досить сказати, що у Декларації принципів міжнародного права 1970 року правом вибору наділені і народи, і держави, а само це право відноситься до принципів суверенної рівності, невтручання і самовизначення.

Як показує дослідження, свобода політичного вибору, як принцип міжнародного права, є однією з форм реалізації принципу самовизначення. Право вибору може виникнути лише внаслідок самовизначення. Що ж до принципу суверенної рівності, то він має відношення лише до наслідків вже здійсненого вибору і не торкається моменту його здійснення. Так само і принцип невтручання, який створює зовнішні гарантії свободи вибору, але не включає її до свого змісту. Тобто мова йде про взаємопроникнення принципів, а не про включення принципу свободи політичного вибору до кожного з них.

Автор вважає, що принцип самовизначення "переріс" відведену

йому роль в антиколоніальній боротьбі і має у сучасному міжнародному праві більш універсальний характер. Принцип самовизначення виконує роль постійно діючого принципу міжнародного права саме завдяки принципу свободи політичного вибору, який діє незалежно від того, відбувається чи ні створення нової держави.

Принцип свободи політичного вибору має відношення до основоположних у правах народів. З цієї точки зору його слід включити до так званого “третього покоління” прав людини. Тому суб’єктом права політичного вибору є народ, а не держава, яка повинна бути лише гарантом цього права. З цієї точки зору є досить важливими спроби сформулювати поняття “народу”, які здійснюються у рамках ООН.

Як повноцінний принцип міжнародного права, принцип свободи політичного вибору має бути юридично гарантованим. Хоча говорити про чіткий міжнародно-правовий механізм забезпечення свободи політичного вибору поки що неможливо, становлення принципу свободи політичного вибору як імперативного все ж таки відбувається. Для цього є усі необхідні підстави.

По-перше, це зацікавленість міжнародного співтовариства у використанні міжнародного права для впливу на деякі політико-правові процеси у державах з метою забезпечення свободи політичного вибору. Але ізольованої свободи не існує, тобто ідея свободи не може бути суто національною, вона обов’язково створює основу для міжнародно-правового співробітництва. Інакше кажучи, свобода політичного вибору може існувати лише як універсальний принцип життєздатності загальнолюдської цивілізації. Саме як такий цей принцип закріплюється у міжнародному праві.

По-друге, принцип свободи політичного вибору є загальновизнаним. Закріплений у найбільш загальній формі у Статуті ООН, цей принцип пізніше знайшов відображення у найважливіших регіональних угодах та міжнародних договорах: у Європі - у всіх заключних документах НБСЄ/ОБСЄ, в Америці - в Статуті Організації Американських Держав, в Африці - у Хартії Організації Африканської Єдності. Про загальну визнаність цього принципу свідчить і міжнародно-правова доктрина.

По-третє, на імперативність принципу свободи політичного вибору вказують самі чинні міжнародні документи та угоди. Так, у Каїрській Декларації країн неприєднання заважання свободі вибору розцінене як таке, що протирічить міжнародному праву. Хартія ОАЄ

кваліфікує свободу політичного вибору як “невід’ємну”, Гельсінський Акт 1975 року підтвердив “загальне значення” принципу права розпоряджатися своєю долею. Імперативність принципу свободи політичного вибору визнається і в міжнародно-правовій доктрині (Е.Х. Аречага, Р.Л. Бобров, І.П. Бліщенко, І.В. Ніколайко, А.А. Ковальов, І.І. Лукашук, Н.А. Ушаков та ін.).

Таким чином, принцип свободи політичного вибору є імперативним у сучасному міжнародному праві.

Розділ третій “Міжнародно-правові гарантії полісистемності і багатоманітності у розвитку цивілізації” присвячений розгляду особливостей міжнародно-правового забезпечення збереження міжнародного співтовариства держав.

У пункті 1 “Демократизація політичних режимів держав” мова йде про міжнародно-правові засоби стабілізації міжнародних відносин за допомогою стабілізації політичних режимів.

Основною метою міжнародного співтовариства безумовно має бути сприяння свободі політичного вибору. Досвід людської цивілізації свідчить про те, що з усіх форм здійснення державної влади найбільш політично стабільною є плюралістична демократія (Н. Бердяєв, А. Піччеї, С. Стоянович, П. Фейєрабенд та інші). Саме ці ідеали закріплені у найважливіших міжнародних договорах з прав людини. З іншого боку, демократична традиція притаманна кожній культурі, тобто процеси демократизації у державах, незалежно від їх динаміки, завжди мають власні культурні корені. Але адаптувати окремі правові культури до найбільш авторитетних норм про права і свободи людини, виявляється зовсім нелегко. Мова, таким чином, йде про досить складний процес узгодження сучасних світових ідеалів і уявлень про демократію з особливостями політичної культури в окремих державах. За оцінкою В. Єбенстайна - мова йде про значну кількість країн світу, які залишаються між двох крайностей - вони не дозріли до демократії, але і не є зовсім непередготовленими до неї.

Дослідження особливостей уявлень про демократію у різних суспільствах призводить до висновку, що людство повинно було прийти до необхідності загальноцивілізаційного уявлення про демократію, яке проникає зараз у міжнародне право. При цьому мова не йде про щось зовсім нове для міжнародного права, оскільки саме завдяки міжнародному праву, як одному з елементів соціальної пам’яті людства, можливе збереження цієї традиції. Не буде перебільшенням

стверджувати, що у цьому питанні міжнародне право відображає інтереси усього людства. Можна також стверджувати, що тенденція до закріплення ідеалів плюралістичної демократії і у подальшому буде домінувати у міжнародному праві. Саме такий загальноцивілізаційний підхід має на увазі Статут ООН та чинні загальні багатосторонні договори з прав людини. З цієї точки зору ООН є формою об'єднання міжнародного співтовариства, де панують ідеали демократичного розвитку суспільства.

Демократизація політичних режимів держав безумовно означає і демократизацію міжнародних відносин. Мова іде про формування за допомогою міжнародного права на основі загальних демократичних ідеалів загальносвітового рівня політичної культури. На цій основі тільки і можливе становлення політичної якості держав у новому, більш організованому міжнародному співтоваристві. Це саме той випадок, коли суспільству необхідно використати усі можливі засоби, перш за все, міжнародного права, яке за словами Є. Макуїні, використовується саме для того, щоб облагородити міжнародні відносини та зробити їх більш цивілізованими. У сучасних умовах було б не зайвим повернутися до ідеї про цивілізаційну роль міжнародного права, що була досить популярною на початку нашого сторіччя. З цього приводу слід погодитися з надзвичайною важливістю для нормального функціонування міжнародних відносин спільності соціальних, культурних і правових інтересів, які об'єднують народи. Протягом XX сторіччя ідея цивілізованої місії міжнародного права набула авторитетного юридичного закріплення, у тому числі у Статуті ООН. Демократизація політичних режимів за допомогою міжнародного права безумовно стала однією з основних цивілізаційних задач у масштабі міжнародного співтовариства.

Надаючи настільки важливе значення процесу демократизації, міжнародне співтовариство намагається зробити це поняття більш конкретним. Можна навіть стверджувати про створення міжнародно-правової концепції демократії, яка ґрунтується на міжнародно-правових зобов'язаннях з прав людини. При цьому міжнародне право орієнтує держави на модель плюралістичної демократії у тому вигляді, у якому вона склалася та існує в країнах Європи та Америки, хоча у міжнародних документах більше зустрічається узагальнений термін "демократія".

До змісту міжнародно-правової концепції демократії входять норми-стандарти щодо формування органів влади у державі (перш за

все - норми-стандарти виборів), та норми-стандарти щодо системи органів державної влади. Норми-стандарти виборів охоплюють вимоги періодичності виборів, їх дійсності (нефальсифікованості), проведення виборів в умовах загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування. Принципово важливою є норма-стандарт про вільне проведення виборів. норми-стандарти щодо системи органів державної влади безумовно наголошують на обов'язку держав створювати представницькі органи влади, а також мати відокремлену та незалежну судову гілку влади. Досить важливо, що деякі міжнародні документи (наприклад, документ Копенгагенської наради ОБСЄ) навіть вживають термін "правова демократична держава", маючи на увазі правовий орієнтир у її розвитку.

У пункті 2 **"Міжнародно-правові заборони моделей соціально-політичного розвитку держав"** мова йде про формування міжнародно-правових механізмів протидії виникненню антицивілізаційних політичних режимів. У такій постановці це питання стало можливим лише в останні роки, коли у міжнародних та міжнародно-правових документах з'явилося хоча і обмежене, але досить чітке уявлення про протиправність саме моделей соціально-політичного розвитку (Копенгагенська нарада ОБСЄ 1990 року, окремі резолюції Генеральної Асамблеї ООН). З такою ж обережністю міжнародно-правова практика торкається питання про правомірність тих чи інших політичних режимів. Це досить важливі тенденції, які свідчать про прагнення держав за допомогою міжнародного права зменшити загрозу повторення небезпеки для людства його власного досвіду. Це один саме з тих випадків, для яких справедливі слова М. Соренсена про те, що інколи динамізм міжнародного життя переважає динамізм внутрідержавного життя. Перебувати поза цими відносинами для держав сьогодні неможливо.

Серед режимів, які з точки зору сучасних уявлень слід вважати протиправними, є режими, що засновані на використанні рабської праці, режими геноциду, апартеїду, расової дискримінації. При цьому міжнародно-правова практика визнає, що існування таких режимів є проблемою для всього людства, і тому врятування пригноблених народів слід розцінювати як міжнародно-правовий обов'язок співтовариства націй.

Особливо небезпечним є тоталітаризм, міжнародна протиправність якого поки не закріплена. У дослідженні наполягається

на необхідності цілісної юридичної характеристики тоталітаризму, оскільки будь-який тоталітарний режим несе у собі всю тоталітарну спадщину цивілізації. Тоталітаризм - це одна з тенденцій у розвитку людства, яка протистойть демократії. З цієї точки зору, уникнути у майбутньому тоталітаризму в розвитку окремих держав неможливо, але можливо протидіяти такому розвитку. Тому виникає потреба у розробці та прийнятті міжнародної конвенції проти тоталітаризму. Маючи на увазі різноманіття тоталітарних проявів, міжнародно-правова заборона не може бути пов'язана з розквітом або згасанням окремих тоталітарних політичних режимів і не може бути спрямована проти конкретних з них. Тобто, заборона може поширюватися лише на тоталітаризм в цілому, у найважливіших його проявах. До таких проявів можна віднести: монополізацію державою власності; монополізацію влади замкнутою корпорацією (партією, рухом, фронтом тощо), що пов'язане зі створенням державно-правових гарантій такого монополізму та насильницьким усуненням політичної опозиції; правове закріплення панування державної ідеології; створення державного механізму придушення політичного та ідеологічного плюралізму; виконання пануючою тоталітарною партією функцій держави, відсутність дійових механізмів правового контролю з боку населення за діяльністю органів держави.

Боротьба з тоталітаризмом безумовно пов'язана із зовнішньою контрольованістю політико-правових процесів у державах з точки зору дотримання ними міжнародно-правових стандартів демократії.

Розділ четвертий “Міжнародно-правові основи взаємодії та взаємопроникнення соціально-політичних систем (соціально-політична експансія)” присвячений розгляду особливостей міжнародно-правового регулювання зовнішнього впливу на політико-правові процеси в державах.

У пункті 1 **“Умови взаємодії політичних режимів”** йдеться про необхідність міжнародно-правового регулювання відносин несилової соціально-політичної експансії. Під соціально-політичною експансією у дослідження розуміється поширення цінностей власного політичного режиму на інші країни. Експансія може відбуватися у різних напрямках та мати різні прояви. В її основі лежать відмінності в образі життя, культурах, релігіях, ідеологіях тощо та прагнення організувати світ для себе і по-своєму. Поряд з цим виникає все більша відкритість суспільств, що створює передумови для посилення взаємної експансії. Тому політичну експансію слід розглядати як природне явище, яке в

сучасних умовах потребує більш ретельного правового регулювання.

У міжнародному праві відносини політичної експансії мають бути врегульовані принципом невтручання у внутрішні справи держав. В доктрині цей принцип розглядається з одного боку як такий, що має "найбільш широке значення" (Е.Х. Аречага, К.А. Багінян, А.Н. Талалаєв та ін.), з іншого боку - ідея абсолютного невтручання має досить серйозні заперечення (Л. Дамрош, К. Іглтон, Л. Оппенгейм, М. Шахович та ін.). При цьому втручання розглядають, як правило, з негативної точки зору. Що ж до політичних режимів, то всі питання щодо їх функціонування вважають сферою виключної внутрішньої компетенції (Х. Вюнше-Петцка, Д.І. Левін, Г.Г. Шинкарецька та ін.).

Але, слід вважати загальновизнаним, що внутрішні справи держав не лише мають міжнародне значення, а й стають все більш відкритими для міжнародного співтовариства. Коло питань, що виходять за рамки державних інтересів і стають міжнародними, постійно розширюється. За висновком Інституту міжнародного права межі цієї компетенції держав взагалі залежать від рівня розвитку міжнародних відносин. Права людини та пов'язана з ними демократизація мають відношення саме до такого кола питань.

З точки зору міжнародного права, сфера взаємопроникнення та взаємодії політичних режимів може існувати лише якщо: а) держави при цьому не порушують міжнародне право; б) відсутні внутрішні правові заборони; в) існує відповідна активність іноземних держав.

Загальні міжнародно-правові обмеження щодо взаємопроникнення політичних режимів ґрунтуються на принципі невтручання, що закріплений у пункті 2 статті 1 та пункті 4 статті 2 Статуту ООН. Відповідно до цього принципу, у разі несилового впливу на політичну незалежність держави, кваліфікація втручання може бути зроблена на підставі порушення внутрішнього законодавства такої держави внаслідок втручання або внаслідок політичної оцінки втручання як небажаного або небезпечного. Тому існує різне відношення держав до різних спроб зовнішнього впливу на їх внутрішні політико-правові процеси. Найбільш важливими питаннями, що виникають у разі несилового втручання, є: відношення до зовнішньої агітації та пропаганди, фінансова допомога політичним партіям з боку іноземних держав та міжнародних організацій; вплив на вибори з боку іноземних держав та міжнародних організацій; допомога у створенні законів, що мають безпосереднє відношення до формування органів

державної влади, у тому числі - допомога у підготовці проектів Конституцій, контроль за виборами до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз практики впливу іноземних держав або міжнародних організацій свідчить про те, що вона ґрунтується на прихильності до певних норм та ідеалів - досягнення свободи політичного вибору.

У пункті 2 **“Міжнародно-правовий контроль соціально-політичного розвитку”** розглянуто види та форми контролю. Особливістю саме цього контролю є індивідуальне прагнення окремих держав мати імідж демократичних. Престиж демократичності може бути навіть вищим, ніж деякі атрибути суверенітету.

Міжнародний контроль політичного розвитку держав може бути офіційним та неофіційним, з боку окремих осіб, міжнародних організацій або держав. Ця діяльність може бути врегульованою нормами права або бути суто політичною. Міжнародний контроль політичного розвитку держав може бути загальним або спрямованим на контроль виборів.

Загальний контроль здійснюють, перш за все, міжнародні міжурядові організації. Його активною і найбільш ефективною формою є виконання експертних досліджень (наприклад, доповідей для Комісії з прав людини ООН) за допомогою власних експертів. Пасивною і менш ефективною формою контролю є доповіді держав про своє внутрішнє становище.

Міжнародний контроль за виборами здійснюють, перш за все, міжнародні міжурядові організації. Вони можуть мати загальні або спеціальні правові підстави для здійснення такого контролю. Загальні підстави контролю за виборами може мати будь-яка міжнародна організація, статут якої не заперечує такої діяльності. Особливе місце посідають міжнародні організації, компетенція яких безпосередньо пов'язана з міжнародним захистом прав людини. Такі організації, таким чином, мають спеціальні правові підстави для здійснення міжнародного контролю за виборами.

Серед універсальних міжнародних міжурядових організацій, компетенція яких безпосередньо пов'язана з міжнародним захистом прав людини, це, перш за все, ООН. Саме ООН ініціювала у 1949 році розгляд питання про порушення свободи виборів у країнах Східної Європи та про необхідність контролю за виборами. Зараз ООН є найбільш впливовою з міжнародних організацій, які здійснюють такий контроль щорічно у близько 80 країнах світу. Досить цікаво, що інколи

ООН створює навіть спеціальні контрольні органи (ЮНТАГ для контролю за виборами у Намібії, ЮНТАК для контролю за виборами у Кампучії, ОНУВЕН для контролю за виборами у Нікарагуа, УНОМСА для контролю за виборами у Південній Африці, та інші). Така діяльність ООН може відбуватися як за власною ініціативою, так і на прохання окремих держав. Основною функцією ООН при здійсненні контролю є посвідчення факту демократичності волевиявлення населення під час виборів.

Не зважаючи на наявність у ООН компетенції в галузі прав людини, механізм контролю ООН за виборами поки існує скоріше як теоретична необхідність, ніж юридично сформульована функція організації. Це саме той випадок, коли потреба світового співтовариства, з одного боку, і можливість її вирішення, з іншого, існують начеб-то у правовому вакуумі: старі уявлення про суверенітет чекають змін, а нова концепція тільки набуває визнання і може спиратися лише на добру волю.

У регіонах основні міжнародні міжурядові організації, що здійснюють контроль за виборами - Організація Американських Держав, ОБСЄ, Рада Європи. Створення цих механізмів врегульоване більш чітко. У системі ОБСЄ - на підставі рішень Копенгагенської наради 1990 року. У ОАД і Раді Європи механізми контролю за виборами спираються, головним чином, на міжнародну судову процедуру, пов'язану з виконанням Міжамериканської конвенції з прав людини та Європейської конвенції з прав людини.

Досить важливим є контроль за виборами з боку міжнародних неурядових організацій та приватних осіб. Такий контроль здійснюється, головним чином, на підставі внутрідержавного законодавства. Хоча останніми роками розповсюджується практика залучення неурядових організацій до здійснення контроль органами ООН. Це дає можливість стверджувати, що виникає загальносвітова мережа контролю за виборами у державах, де ООН виконує координуючу функцію.

У зв'язку з розповсюдженістю контролю за виборами, виникає питання про правовий статус міжнародних або іноземних спостерігачів. Міжнародно-правова доктрина як правило не включає міжнародних спостерігачів до переліку іноземців, які мають привілеї та імунітети (Л.Н. Галенська, В.І. Кузнецов, Б.І. Нефьодов, К.К. Сандровський), хоча їх кількість постійно зростає, а діяльність може бути пов'язана не лише з контролем за виборами. Проте, спостерігачі за виборами,

безумовно, повинні мати привілеї та імунітети і бути захищеними від будь-якого впливу не менш, ніж сама процедура здійснення виборів. аналіз чинних міжнародних договорів свідчить, що жоден з них не може бути підставою для набуття спостерігачами за виборами необхідного їм правового статусу. У більшості країн, що користуються послугами таких спостерігачів, відсутні також будь-які нормативні акти, що встановлюють їх статус. Таким чином, присутність та діяльність міжнародних та іноземних спостерігачів за виборами залишаються поза правовим регулюванням. Тому існує негайна потреба встановлення правового статусу спостерігачів за виборами, незалежно від того, державу чи міжнародну організацію вони представляють. Цей статус обов'язково повинен включати гарантії вільного в'їзду та виїзду з країни, право транзиту через треті країни, свободу вивозу архівів спостерігачів, необхідні фінансові імунітети, гарантії недоторканості приміщень, архівів, документів, гарантії свободи пересування, свободи відносин не тільки з органами держави, а і з громадськими рухами і політичними партіями, гарантії особистої недоторканості спостерігачів, імунітет від юрисдикції країни проведення виборів, а також право спостерігачів брати участь у вирішенні питання про час припинення функцій місії спостереження.

Практика спостереження за виборами поки що торкається переважно виборів до вищих органів державної влади. Але міжнародне співтовариство зацікавлене у доступі до виборів більш низького рівня. Це особливо важливо з огляду на процеси мініатюризації держав та прагнення місцевої влади до підвищення рівня самостійності. З точки зору правового статусу, спостерігачі за місцевими виборами не повинні відрізнятися від спостерігачів за виборами до органів державної влади.

У **“Висновках”** підведені загальні підсумки дослідження, сформульовані основні положення, що становлять зміст дисертаційної роботи, у тому числі, що проникнення елементів міжнародно-правового регулювання у сферу функціонування політичних режимів відбувається значною мірою спонтанно, уникнути цього процесу неможливо, а наслідки - досить складно прогнозувати. Однією з найважливіших і принципово нових задач, що постають перед міжнародним правом у цій ситуації, є збереження цінності політичних режимів держав і гарантування вільного здійснення народами свого політичного розвитку на підставі міжнародно-правового принципу свободи політичного вибору. Свобода політичного вибору неможлива,

з одного боку, без демократизації політичних режимів у державах на основі міжнародно-правових норм-стандартів плюралістичної демократії, а з іншого боку - без урахування державами міжнародно-правових заборон у власному політичному розвитку. З метою контролю за цими процесами створені міжнародно-правові механізми, які нерідко використовуються для впливу на політичні режими держав.

За темою дисертаційного дослідження **опубліковані такі роботи:**
Монографії, навчальні посібники, брошури:

1. Буроменский М.В. Политические режимы государств в международном праве. (Влияние международного права на политические режимы государств) - Харьков: - Ксилон, 1997. - 12,2 друк. арк.

2. Буроменский М.В., Рагозин Н.П. Как защитить свои права. Международные механизмы защиты прав человека.- Донецк: Донец. шк. прав. человека, 1997. - 3,0 (1,2) друк. арк.

3. Бондаренко Я.Г., Буроменский М.В., Гомиен Д. и др. Права человека в современном мире: Пособие для учителей и студентов. - Донецк: Донец. шк. прав человека, - 1995. - 16,9 (1,2) друк. арк.

4. Андрусак Т.І., Буроменський М.В., Заблоцька Л.Г. та ін. Права людини: Підручник - К.: - Право, 1997. - 15,0 (4,0) друк. арк.

Статті та публікації:

5. Буроменский М.В., Яновский М.В., Рияка В.А. Идея мира в науке международного права России (конец XVIII - нач. XX ст.) //Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве. Сб. науч. тр.: К.: Наук. думка, 1990. - 1,3 друк. арк.

6. Буроменский М.В. Международно-правовая концепция права выбора и проблемы советского федерализма // Национальный вопрос в СССР в современных условиях: Всесоюз. Межвуз.я науч.-практ. конф. - Баку: Бак. ун-т, 1990. - 0,2 друк. арк.

7. Буроменский М.В. Международно-правовая основа свободы суверенного выбора союзных республик // Развитие национальной государственности союзной республики на современном этапе: Тезисы республ. науч.-практ. конф. - К.: Наук. думка, 1990. - 0,2 друк. арк.

8. Буроменський М.В. Право вибору та вибір цивілізації //Вісн. Акад. наук Української РСР. - 1991. - № 8. - 1 друк. арк.

9. Буроменський М.В. Соціалізм та ідеологія соціально-політичної експансії // Вісник Академії наук України, 1991, № 11 (1,1 друк. арк.).

10. Буроменский М.В. Август 1939: поворот, которого не было / /Знание-сила. - 1991. - № 6, 7. - 1,4 друк. арк.

11. Буроменський М.В. Політичне самовизначення: старі колізії та нові суб'єкти // Человек и политика, Науч.-практ. конф. - Харьков, 1993. - 0,2 друк. арк.

12. Буроменський М.В. Чи розуміє Україна свої національні інтереси, якщо вони у неї є? // Укр. оглядач. - 1993. - № 9. - 0,4 друк. арк.

13. Буроменський М.В. Чи можна реалізувати Закон "Про національні меншини в Україні" // Права людини в Україні. - 1993. - Вип. 2. - 0,5 друк. арк.

14. Буроменський М.В. Зовнішньополітична доктрина України: чи відповідають плани сподіванням // Права людини в Україні. - 1993. - Вип. 2. - 0,4 друк. арк.

15. Буроменський М.В. Про відповідність проекту Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, міжнародно-правовим нормам про захист прав і свобод людини // Права людини в Україні. - 1995. - Вип. 10. - 2,4 друк. арк.

16. Буроменский М.В. Основы международно-правовой концепции демократии (постановка вопроса) // Пробл. Законности. - 1995. - Вып. 29. - 0,4 друк. арк.

17. Буроменський М.В. Політичні режими у контексті свободи політичного вибору (міжнародно-правові питання) // Вісн. акад. правових наук України. - 1996. - № 6. - 0,5 друк. арк.

18. Буроменський М.В. Можливості адаптування українського законодавства до міжнародних стандартів в забезпечення рівності політичних прав чоловіків та жінок. //Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб. наук. статей. - Харків. - Акад. правових наук України. - 1996. - 1 друк.арк.

19. Буроменський М.В. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії // Вісн. акад. правових наук України. - 1997. - № 2 (9). - 0,5 друк. арк.

Буроменський М.В. Вплив міжнародного права на політичні режими держав. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 - міжнародне право.- Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 1998 р.

Дисертація є теоретичним дослідженням впливу міжнародного

права на політичні режими держав. Особлива увага приділена дослідженню процесу формування у сучасному міжнародному праві принципу свободи політичного вибору і правових гарантій його реалізації, розглянуті особливості міжнародно-правового регулювання взаємодії та взаємопроникнення політичних режимів держав.

Ключові слова: суб'єкт міжнародного права, міжнародно-правовий захист прав людини, політичні режими.

Буроменский М.В. Влияние международного права на политические режимы государств. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 - международное право.- Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 1998 г.

Диссертация является теоретическим исследованием влияния международного права на политические режимы государств. Особое внимание уделено исследованию формирования в современном международном праве принципа свободы политического выбора и правовых гарантий его реализации. Рассмотрены особенности международно-правового регулирования взаимодействия и взаимопроникновения политических режимов государств.

Ключевые слова: субъект международного права, международно-правовая защита прав человека, политические режимы.

Buromensky M.V. Influence of International Law on the Political Regimes of States.- Typescript.

This is the dissertation for the doctor of law degree. The speciality 12.00.11 - international law. - The National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry, Kharkiv, 1998.

The dissertation contains the analysis of influence of Public International Law on the political regimes of states. Much prominence is give by the work to the process of arising in Public International Law of the principle of free political option and to the legal guarantees of it realisation. Attention is paid to the phenomenon of interaction and interpercolate of political regimes and how to regulate this process by means of Public International Law.

Key words: subject of international law, international law protection of human rights, political regimes.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук професор В.С. Семенов

Підписано до друку 05.03.1998. Формат 60х90/16. Папірофсетний.

Ві

к.1,5.

лава

7456